

Верховний
Суд

Судові спори щодо дітей у практиці Верховного Суду у період воєнного стану

Євген Синельников
суддя Верховного Суду
Касаційний цивільний суд

«Війна в Україні – це війна в цілому за цінності: життя, демократію, свободу. Тож це війна в усьому світі» (an interview of the President of Ukraine with CNN and Reuters in 2022).

«Ми це робимо щиро і вважаємо, що ми повинні захищати все своє заради майбутнього наших дітей, яких також треба сьогодні захищати. Тому що ви бачите, що ніхто вже не обирає цілі. Гинуть діти, гинуть десятки, на жаль. Тому нам є що захищати. Ми захищаємо своє право жити».

У доповіді Організації Об'єднаних Націй (Graça Machel) про вплив збройних конфліктів на дітей від 26 серпня 1996 року звернуто увагу на тому, що війна становить серйозну небезпеку для фізичного та психічного здоров'я дітей. Діти у зоні бойових дій зазнають катувань, отримують серйозні травми, залучаються до участі у бойових діях. Брак їжі негативно впливає на імунну систему та розвиток організму, а погані житлові умови сприяють розповсюдженню інфекційних хвороб. Нестача медикаментів та недостатність медичного персоналу (якості послуг) збільшують рівень захворюваності та смертності. Діти втрачають рідних та друзів, можуть примусово залучатися до робіт, ризик зловживання алкоголем чи вживання наркотичних засобів в умовах війни підвищується. Знищення цивільної інфраструктури обмежує можливості у навчанні. Діти примусово переміщуються. Під час війни батьки зазвичай зосереджуються на виживанні, тому приділяють менше уваги дітям.

Кожна дитина має право на свободу, захист і безпеку.

Важке становище, у якому опиняються українські діти, постійно непокоїть наші думки й серця. Ми продовжуватимемо невпинно боротися за справедливий і міцний мир в Україні. Щоб народ України міг обирати свою долю, відбудувати сильну та процвітаючу країну й дати своїм дітям усі шанси, всі можливості жити здоровим і щасливим ЖИТТЯМ.

Близько 1,3 мільйона українських дітей проживають у ЄС.

[Спільна заява Президента України Володимира Зеленського та Президента Європейської комісії Урсули фон дер Ляєн з нагоди Міжнародного дня захисту дітей 01.06.2023]

Суди країн Європейського Союзу вирішили низку спорів щодо повернення дітей, які знайшли прихисток на території вказаних держав.

Ухвалено чотири судові рішення про повернення дітей, зокрема з Польщі та Німеччини, до України (м. Вишневе, м. Ужгород).

В 11 справах відмовлено в поверненні дитини до України, головними чином з посиланням на безпекові питання.

П'ять справ завершилися затвердженням судом (Німеччина, Швейцарія, Польща) мирових угод, які, серед іншого, передбачають, що дитина залишатиметься проживати з матір'ю за кордоном до припинення в Україні воєнного стану, після чого мати з дитиною повернуться в Україну.

Постанова Верховного Суду щодо повернення дитини, переміщеної за відсутності згоди батька з Республіки Польща до України (справа № 127/17880/22, постанова від 20 вересня 2023 року).

Справа № 545/2247/18 вирішена 18 вересня 2023 року Об'єднаною палатою КЦС щодо юрисдикції національного суду вирішувати питання щодо дитини, відносно якої постановлено судове рішення, яке набрало законної сили, про повернення до іншої держави.

Дитина не може бути залишена у небезпечній для її фізичного та психічного здоров'я ситуації. Отже, серед інших обставин, що мають істотне значення, судам слід досліджувати безпекову ситуацію та обмеження, пов'язані із проведенням бойових дій та їх наслідками. При цьому сам факт запровадження на території України воєнного стану не є достатньою підставою для визначення місця проживання дитини з одним із батьків, зокрема з тим, який проживає за межами України.

За результатами розгляду у касаційному порядку справи № 750/9620/20 Верховний Суд погодився з висновком суду апеляційної інстанції про визначення місця проживання дитини з матір'ю. У той же час аргумент матері про те, що після початку бойових дій на території м. Чернігова у 2022 році вона пропонувала вивезти сина за межі України, однак батько відмовився передати їй дитину, не був оцінений судом апеляційної інстанції як такий, що свідчить на користь проживання дитини з матір'ю

При вирішенні іншого спору між батьками про визначення місця проживання дитини (справа № 344/7865/21) суди не надали перевагу матері, яка після початку на території України широкомасштабних бойових дій проживає на території Німеччини, визначивши, за результатами оцінки доказів та інтересів дитини, її місце проживання з батьком на території України.

Верховний Суд у постанові від 16 листопада 2022 року у справі № 953/6251/21, скасовуючи постанову Харківського апеляційного суду про повернення дитини до місця постійного проживання в Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії, зазначив, що воєнний стан продовжується у зв'язку з тим, що агресія проти України триває, але у цьому конкретному випадку, з урахуванням обставин справи, найкращим інтересам дитини відповідає перебування дитини разом з матір'ю, оскільки позивач не надав доказів на спростування «серйозного ризику» для дитини в разі її повернення до держави її місця постійного проживання до вивезення матір'ю в Україну.

У постанові від 09 лютого 2023 року у справі № 753/572/20 Верховний Суд вказав, що з огляду на введення воєнного стану в Україні, при вирішенні спорів, що стосуються прав та інтересів дитини, першочерговим завданням держави є забезпечення її безпеки і права на життя. Суд касаційної інстанції погодився з висновком суду апеляційної інстанції про відмову батькові у позові, пославшись на те, що суд апеляційної інстанції врахував інтереси дитини, її думку (небажання повертатися в Україну), а також безпеку проживання дитини з матір'ю на території Румунії.

При розгляді справи № 127/12587/22 Верховний Суд також брав до уваги введення в Україні воєнного стану та питання безпеки для дітей. Оцінивши в сукупності всі обставини справи, суд касаційної інстанції погодився із висновками судів попередніх інстанцій про відмову у задоволенні позову про визначення місця проживання дітей з батьком в Україні (діти проживають в Швейцарії з матір'ю).

ПОСТАНОВА ВІД 14 ЧЕРВНЯ 2023 РОКУ У СПРАВІ № 760/31518/21

Внаслідок загрози життю та здоров'ю дитини через масові ракетні обстріли позивачка разом із сином виїхали до Франції, де отримали тимчасовий захист та знаходяться тепер, тож на сьогодні дитині безпечніше залишатись з матір'ю у Франції у стійкому та безпечному середовищі.

Доводи касаційної скарги щодо відмови суду першої інстанції у задоволенні клопотання відповідача про призначення судової психологічної експертизи з метою визначення психологічного стану малолітнього сина, є необґрунтованими, оскільки призначення судової експертизи є правом суду з метою встановлення даних, які входять до предмету доказування у справі, судом не встановлено підстав для задоволення такого клопотання відповідача, оскільки у справі наявні інші висновки спеціалістів. Суди обґрунтовано врахували, що на час перебування дитини разом із матір'ю за кордоном виконання такого клопотання може затягнутись на тривалий час. Доводи касаційної скарги щодо відмови суду у задоволенні клопотання відповідача про звернення з відповідним судовим дорученням до іноземного суду або іншого компетентного органу з метою встановлення умов приживання дитини, є необґрунтованими, оскільки встановлення таких обставин не має значення для вирішення спору щодо місця проживання дитини з огляду на тимчасове перебування позивачки з дитиною на території Франції, що пов'язане із введенням воєнного стану в Україні.

У справах про визначення місця проживання малолітньої дитини суд має право вжити таких заходів забезпечення позову, як заборона переміщення (виїзду) дитини за межі України, визначення на період розгляду спору графіку побачень дитини з тим з батьків, з яким дитини фактично не проживає (особливо у випадку відчуження дитини від іншого з батьків), встановлення обов'язку вчинити певні дії або застосувати заборону вчиняти певні дії.

Органи влади зобов'язані максимально сприяти спілкуванню дитини з тим із батьків, з яким дитина не проживає, при цьому мають бути враховані інтереси, а також права та свободи усіх зацікавлених осіб, із наданням першочергової важливості основним інтересам дитини та її правам. Зволікання у цьому, з урахуванням обставин справи, може мати непоправні наслідки для відносин дитини з тим із батьків, хто не проживає з нею.

У постанові від 26 жовтня 2022 року у справі № 752/1253/22 (провадження № 61-7628св22) Верховний Суд дійшов висновку, що заборона батькові та бабусі вчиняти дії, спрямовані на вчинення перешкод матері у спілкуванні та вихованні, проведенні спільного часу разом із сином з встановленням графіку перебування дитини з матір'ю за місцем її реєстрації без присутності батька та бабусі є співмірним заходом забезпечення позову про відібрання та визначення місця проживання дитини. Верховний Суд мотивував судові рішення тим, що існує необхідність та важливість контакту дитини з кожним із батьків під час достатньо тривалого судового процесу та відсутності остаточного рішення щодо визначення місця проживання дитини. Водночас доцільно надати можливість безперешкодного спілкування та побачень матері з дитиною, участі у її вихованні, недопущення розриву сталого психологічного зв'язку протягом певного проміжку часу.

У справі № 203/3174/22 Верховний Суд (постанова від 17 квітня 2023 року) погодився із висновками судів попередніх інстанцій про наявність підстав для вжиття заходів забезпечення позову і зобов'язання батька передавати малолітнього сина матері для особистого спілкування без обмеження місць перебування, без присутності батька у визначений час, а також зобов'язання батька надати необмежене спілкування матері із сином особисто, у вільний час дитини, засобами телефонного, електронного та іншого способу зв'язку (Viber, Skype тощо)

ПОСТАНОВА ВС ВІД 16 БЕРЕЗНЯ 2023 РОКУ У СПРАВІ № 520/13963/17
(провадження № 61-10042св22)

Верховний Суд зазначив, що установивши наявність обставин, які позбавляють матір можливості спілкуватися з малолітньою дочкою, з урахуванням її права на особисте спілкування з дитиною та відсутності обставин, які обмежують право на таке спілкування, суд апеляційної інстанції дійшов обґрунтованого висновку про задоволення заяви щодо забезпечення позову та зобов'язання позивача забезпечувати щодня у будні дні з 19.00 год. мінімум 30 хв. контакт матері з малолітньою донькою шляхом відеозв'язку за допомогою мобільних застосунків «Viber», «WhatsApp», «Telegram» та/або програм «Zoom», «Skype».

У постанові від 30 жовтня 2019 року у справі № 352/2324/17 (провадження № 61-14041св19) Верховний Суд зазначив, що при вирішенні питання про визначення місце проживання дитини суди мають враховувати об'єктивні та наявні у справі докази, зокрема щодо обстеження умов проживання, характеристики психоемоційного стану дитини, поведінки батьків щодо дитини та висновку органу опіки та піклування. Проте найважливішим у цій категорії справ є внутрішнє переконання судді, яке має ґрунтуватися на внутрішній оцінці всіх обставин в їх сукупності. Адже не можна піддавати формалізму долю дитини, яка через те, що батьки не змогли зберегти відносини або домовитися, не повинна бути позбавлена щасливого та спокійного дитинства.

Верховний Суд у постанові від 04 серпня 2021 року у справі № 654/4307/19 (провадження № 61-19210св20) визначив базові елементи, які підлягають врахуванню при оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини, а саме: (а) погляди дитини, (б) індивідуальність дитини, (в) збереження сімейного оточення і підтримання відносин, (г) піклування, захист і безпека дитини, (ґ) вразливе положення, (д) право дитини на здоров'я, (е) право дитини на освіту.

При вирішенні цієї категорії спорів також підлягають врахуванню: (1) спроможність кожного з батьків піклуватися про дитину особисто; (2) стосунки між дитиною і батьками в минулому; (3) бажання батьків бути опікунами; (4) збереження стабільності в оточенні дитини, йдеться про місце проживання (дім), школу, друзів; (5) бажання дитини.

При вирішенні спору між розлученими батьками про визначення місця проживання дитини суд наділений повноваженнями розглянути можливість і доцільність застосування наступних моделей фізичної опіки:

- спільна опіка з почерговим проживанням дитини у помешканні кожного із батьків за відповідним графіком (у постановках від 26 жовтня 2022 року у справі № 750/9620/20 (провадження № 61-7187св22), від 14 грудня 2022 року у справі № 742/2571/21 (провадження № 61-10119св22), від 12 квітня 2023 року у справі № 569/22963/21, від 17 травня 2023 року у справі № 750/843/21 (провадження № 61-6463св22) Верховний Суд звертав увагу на можливість застосування судами моделі спільної фізичної опіки над дитиною);
- визначення місця проживання дитини у помешканні, в якому дитина проживала, а батьки при цьому почергово мають приїжджати і виїжджати до цього помешкання згідно з узгодженим графіком;
- визначення місця проживання дитини з одним із батьків із забезпеченням контакту дитини з іншим з батьків за відповідним графіком.

Окрема думка у справі № 274/576/20

У цій справі можливо і доцільно було б застосувати спільну фізичну опіку з почерговим проживанням дитини за визначеним графіком (тиждень з матір'ю, тиждень з батьком; або у відповідності до погодженого між батьками графіку: у будні з матір'ю, а у вихідні дні з батьком), оскільки:

- обоє батьків висловили бажання піклуватися про дитину і брати участь в її вихованні;
- батьки характеризуються позитивно, працевлаштовані, не перебувають на обліку в лікарів психіатрів та наркологів, мають належні умови для проживання дитини у м. Бердичеві, мають належних контакт з донькою, отже фактично жоден із батьків не має особливостей, які б свідчили про необхідність відступу від гарантій рівності прав та обов'язків батьків і права дитини на піклування обох батьків;
- дитина виявляє однакову прихильність до матері і батька, любить їх обох;
- обоє батьків проживають в одному населеному пункті і здатні забезпечити проходження дитиною навчального процесу та позашкільних активностей;
- між сторонами під час розгляду справи був добровільно за взаємною згодою встановлений порядок проживання дитини, який передбачав почергове проживання дитини з кожним з батьків;
- при з'ясуванні думки дитини органом у справах дітей встановлено, що вона хоче проживати з татком, дідусем та бабусею, а також фактично повідомила про те, що комфортно почувається, проводячи будні за місцем проживання матері, а вихідні за місцем проживання батька;
- така модель сприяла поглибленню співпраці батьків з метою виховання та задоволення потреб дитини, а також знижувала рівень конфліктності у відносинах батьків.

Спільне батьківство слід сприймати як координацію між дорослими у їхніх батьківських ролях і здатність підтримувати та допомагати один одному, воно може сприяє покращенню співпраці між батьками та зменшенню ризику потенційних суперечок, оскільки така модель вільна від тягаря переможець-переможений. Труднощі, пов'язані зі спільною опікою, належать до початкового періоду адаптації, і завдяки тривалому контакту з батьками ці труднощі поступово зникають. Спільна фізична опіка сприяє відкритому спілкуванню між батьками, мінімізації конфліктів та розчарувань, приносить користь стосункам матір-дитина і батько-дитина.

Позбавлення батьківських прав (ухилення від виконання обов'язків щодо виховання дитини)

Як правило, найкращі інтереси дитини вимагають, з одного боку, щоб зв'язки дитини з її сім'єю підтримувалися, за винятком випадків, коли сім'я виявилася особливо непридатною для життя та розвитку дитини, оскільки порушення сімейних зв'язків означає від'єднання дитини від її коріння. З цього слідує, що сімейні зв'язки можуть бути розірвані лише за вкрай виняткових обставин і що має бути зроблено все для збереження особистих відносин та відновлення сім'ї. Отже, відповідне рішення має підкріплюватися достатньо переконливими і зваженими аргументами на захист інтересів дитини, і саме держава повинна переконатися в тому, що було проведено ретельний аналіз можливих наслідків пропонованого заходу з опіки для батьків і дитини.

Взаємне задоволення батьками та дитиною товариства одне одного становить фундаментальний елемент «сімейного життя» у значенні статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, навіть якщо стосунки між батьками розірвані. Необхідно зробити все можливе, щоб зберегти особисті стосунки та, якщо це доречно, «відновити» сім'ю.

Постанова Верховного Суду від 23.11.2022 р. у справі № 149/2510/21 – Судові рішення скасовано - Позбавлено батьківських прав батька щодо сина (дитини з інвалідністю)

Суди першої та апеляційної інстанцій не звернули уваги на обставини справи, які свідчать про ухилення відповідачем від виконання батьківських обов'язків зі здійснення виховання дитини, оскільки після ухвалення рішення суду від 02 жовтня 2019 року, яким було вперше відмовлено в позбавленні батьківських прав, батько не надав доказів на підтвердження зміни ставлення до виховання дитини, піклування про неї, виконання ним своїх батьківських обов'язків, тому за встановлених судами обставин позбавлення його батьківських прав відповідатиме найкращим інтересам сина, який є особою з інвалідністю та потребує підвищеної уваги, догляду, піклування, турботи, однак взагалі не отримує такого з боку батька, який переклав виконання всіх обов'язків винятково на матір та зайняв очікувальну позицію, тобто чекає допоки дитина сама виявить бажання з ним спілкуватися.

Батько не змінив ставлення до виконання батьківських обов'язків, контакту з дитиною не налагодив і не вживав жодних заходів щодо налагодження стосунків з дитиною, не цікавиться її станом здоров'я, не виявляє будь-якої турботи про дитину, не надає матеріальної підтримки в добровільному порядку, тобто самоусунувся від виконання своїх батьківських обов'язків.

Верховний Суд дійшов переконання що у такій правовій ситуації, коли є рішення суду (що набрало законної сили) за первинним зверненням одного із батьків про відмову у позбавленні батьківських прав другого із батьків з тих міркувань, що це є крайнім заходом впливу на нього, тоді в разі повторного звернення з таким позовом під час його розгляду саме другий із батьків дитини має доводити зміну свого ставлення до участі у вихованні своєї неповнолітньої дитини, заперечити і спростувати відповідними доказами факт нехтування ним своїми батьківськими обов'язками.

Відібрання дитини без позбавлення батьківських прав

Постанови Верховного Суду від 08 квітня 2020 року у справі № 645/731/18, від 31 травня 2023 року у справі 635/5223/20.

Зважаючи на те, що позбавлення батьківських прав є крайнім заходом, суд може у виняткових випадках, при доведеності винної поведінки одного із батьків або їх обох з урахуванням її характеру, особи батька і матері, а також інших конкретних обставин справи, відмовити в позові про позбавлення цих прав з попередженням відповідача про необхідність змінити ставлення до виховання дитини (дітей) і поклавши на органи опіки та піклування контроль за виконанням ним батьківських обов'язків. Суд має право також вирішити питання про відібрання дитини у відповідача і передачу органам опіки та піклування (якщо цього потребують її інтереси).

У постанові від 31 травня 2023 року у справі № 635/5223/20 Верховний Суд погодився із висновками судів попередніх інстанцій про недоведеність обставин, які могли виступати підставами для відібрання двох (з семи) малолітніх дітей у батьків (справа розглядалася з серпня 2020 року).

У постанові від 27 вересня 2023 року справа № 461/2098/22 Верховний Суд оцінював ситуацію щодо наявності правових підстав для задоволення позову матері, у якій відібрано дитину без позбавлення батьківських прав, про повернення дитини в Україну, яка була переміщена закордон разом із патронатною родиною.

На розгляд ОП КЦС передано справи:

- № 639/2026/17 щодо визнання батьківства у випадку, коли відомості про батька дитини при її народженні були записані зі слів матері, але у подальшому матір та чоловік, з яким вона зареєструвала шлюб, подали заяву про визнання батьківства. Це батьківство оспорується (різні підходи щодо застосування статей 126, 128, 129, 135 СК України);
- № 185/9339/21 про позбавлення батьківських прав. Позов пред'явлено, коли дитина була неповнолітньою. На час ухвалення судового рішення дитина досягла повноліття.

Постанова Верховного Суду 05 квітня 2023 року у справі № 164/299/21

Ураховуючи, що син сторін спору є повнолітнім, має статус особи з інвалідністю з дитинства, помилковим слід визнати висновок суду апеляційної інстанції про наявність підстав для задоволення позовних вимог матері про стягнення аліментів на її утримання на підставі ст. 88 СК України.

Відсутня необхідність у встановленні мінімального розміру аліментів на утримання повнолітнього непрацездатного сина - 50 % прожиткового мінімуму, встановленого законодавством України для осіб, які втратили працездатність, з огляду на те, що розмір аліментів на повнолітніх дочку, сина встановлюється з урахуванням їх потреби у матеріальній допомозі та можливості надання утримання другим з батьків (стаття 198, частина друга статті 200 СК України).

Інші справи

Постанова Верховного Суду від 24.05.23 р. у справі 607/16806/19 щодо повернення дитини до Європи, визначення місця проживання дитини після переміщення на територію України.

Постанова Верховного Суду від 16.11.2022 р. у справі 566/134/21 щодо скасування усиновлення.

Постанова Верховного Суду від 31.05.2023 року у справі № 757/9574/20-ц щодо контакту одного батьків з дитиною при проживанні на території різних держав

Зупинення провадження у справі у випадку перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції:

- Військовослужбовець. Справа № 359/7297/22 про визначення місця проживання дитини;
- Член ДФТГ. Справа № 623/2015/21 перебування заявника у складі добровольчого формування територіальної громади не є підставою для зупинення провадження у цій справі на підставі пункту 2 частини першої статті 255 ЦПК України;
- Військовослужбовець наполягає на розгляді справи. Постанова ВС від 15 серпня 2023 року у справі № 174/760/21: інститут зупинення провадження у справі не може бути застосований у цій справі на шкоду інтересам позивача, який наполягав на розгляді справи в суді апеляційної інстанції, меті цього інститут та принципам цивільного судочинства.

Огляди судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду

у справах зі спорів щодо визначення місця проживання дитини та відібрання дитини без позбавлення батьківських прав. URL:

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/2022_09_27_Ogliad_KCS_2.pdf

у справах щодо вирішення спорів між батьками про участь у вихованні дитини. URL:

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_KCS_vuh_dutunu.pdf

справах зі спорів щодо позбавлення / поновлення батьківських прав, оспорювання батьківства 2019-2022 років. URL:

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Oglyad_KCS_batkivstvo.pdf

Верховний
Суд

Дякую за увагу!